

HORVÁTH SZ. FERENC*

Kisebbségek madártávlatból

A Magyar Kisebbségek 100 éve. A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok osztályának 2022. szeptember 22–23-ai konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változata. Öszeállította Romsics Ignác, szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kölozsvár: *Korunk–Komp-Press*, 2023. 320 oldal

2022 szeptemberében a Magyar Tudományos Akadémia a trianoni szerződés 100. évfordulóját némileg lekésve ugyan, de kétnapos konferenciát szervezett *A magyar kisebbségek 100 éve* címmel. Beköszöntőjében Freund Tamás, az MTA elnöke Kós Károlyt idézve vezette be a hallgatókat a konferencia témájába, rámutatva a trianoni szerződéssel létrejött kisebbségi kérdés bonyolultságára. A 2023 elején megjelent konferenciakötet hátoldalára került ajánló szöveg szerint az olvasó a könyvből megismerheti „az egyes régiók – Szlovákia, Kárpátalja, Erdély, Délvidék – magyarságának 1920 és 2020 közötti demográfiai, társadalmi, jogi, politikai és kulturális szempontú“ történetét. Ezen ajánlással a szerkesztők kötetüket a 2008-ban megjelent *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* című, átfogó igényű, monumentális és mind a mai napig felül nem múlt kisebbségtörténetírás hagyományában, nyomdokában szeretnék elhelyezni.¹ Összesen huszonkilenc szerző (négy nő és huszonöt férfi) tanulmányából áll össze a könyv anyaga.

E kötet magvának azt a négy részt tekinthetjük, amelyben a fent említett négy régió magyar kisebbségének a története kerül bemutatásra. A négy rész kronologikusan a két világháború közti időszakot (1920–1938), a II. világháború idejét (1938–1947), az államszocializmus időszakát (1947/47–1989) és a rendszerváltás óta eltelt évtizedeket (1990–2020) tekinti át. E négy rész különlegessége, hogy mindegyikük elején egy-egy neves szerző (Szarka László, Romsics Ignác, Földes György, Bárdi Nándor) bevezető tanulmánya áll. Megelőzi ezeket egy általános, elméleti igényű fejezet *Hosszú távú tendenciák: Demográfiai, gazdaság, társadalom, asszimiláció* címmel. Az utolsó részt a kisebbségkutatás metahistóriája képezi *Eredmények, teendők, kutatási irányok* címmel. A tanulmánykötet zárszavát

* Horváth Sz. Ferenc, történész, középiskolai tanár, Rüsselsheim am Main (Németország). E-mail: franzhorvath@web.de

¹ Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (Szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2008.

Ablonczy Balázs jegyzi, aki tanulmányában az elhangzott előadások hatása alatt egyfajta számvetést készített el.

A tanulmányok sorát Kocsis Károly alapos, térképekben és táblázatokban bővelkedő szövege nyitja meg, amelyben a szerző a Kárpát-medence etnikai és nemzeti viszonyainak 1880–2000 közötti változását mutatja be. Egy szerzőhármás, Demeter Gábor, Péntes János és Papp István azt vizsgálja, miként változtak a Duna-medencében a területi egyenlőtlenségek az utolsó száz évben. A hét, egyébként gyenge technikai minőségű térképet és több táblázatot tartalmazó összefoglaló jellegű vizsgálódásuk több tekintetben elemzi a Felvidék, Erdély és a többi régió fejlettségi szintjét, kimutatva némelyikük esetében a jelenlegi visszamaradás történelmi gyökereit. Tátrai Patrik Szlovákia, Kárpátalja, Erdély és a Vajdaság területén vizsgálja a demográfiai jellemzők és a társadalmi-gazdasági státusz (urbanizáltság, településszerkezet stb.) változásait 1910 és 2011 között. A népszámlálási adatokból kiindulva sikerül kimutatnia, hogy a társadalmi pozíciók és etnikai rétegződési rendszerek a hatalmi viszonyok függvényei, vagyis ezek mindig is a titulás állammagvet tagjait hozzák előnyös helyzetbe. A kötet első részének utolsó tanulmányát Cserniczkó István jegyzi, aki a magyar nyelv státuszának 20. századi változását elemzi, s hogy témája jelentőségét kiemelje, azzal zárásként a több évtizedes orosz–ukrán konfliktus kontextusában az orosz nyelv (diszkriminálásának) szerepére utal.

A második részt Szarka László bevezetője nyitja meg. Szarka a két világháború közti időszakot tekinti át, nemzeti államokra, a nemzetállami szerkezetek életképességére és ezen államok kisebbségpolitikájára fókuszálva. Ezután Simon Attila a szlovákiai magyar társadalom változásait, Szakál Imre a kárpátaljai magyarok, K. Lengyel Zsolt az erdélyi, míg Dévavári Zoltán a vajdasági magyarok két világháború történetét, politikálásuk és eszmetörténetük fejlődését tekinti át. Mindegyiket bemutatni túlmenne mind a recenzens kompetenciáján, mind a recenzio terjedelmén. Csúpán K. Lengyel Zsolt tanulmányából kiindulva emelnénk ki azt, mennyire meggyőzően ágyazza be a erdélyi magyar kisebbség történetét az ország fejlődésébe, köti össze a nemzetközi fejleményekkel és veszi figyelembe a kisebbség belső rétegzését, ellentéteit és ideológiai vitáit (noha a kisebbség baloldala is megért volna pár sort). Szakál Imre rövidre szabott összefoglalásában az tűnt fel, hogy a szerző megpróbál a kötetben gyakran domináló politikátörténeten átlépni, és mind a hétköznapi interestikus együttélésre, mind a kulturális és a sportéletre utal.

A tanulmánykötet harmadik része Romsics Ignác, a konferencia szervezőjének áttekintésével kezdődik, aki *Trianon revíziója és megisméltődése, 1938–1947* címmel foglalja össze röviden mindazt, amit Magyarország revíziós sikereiről, a nagyhatalmak háború alatti béketerveiről és a párizsi békeszerződésről illik tudni. A négy régió magyar közösségeiről Szeghy-Gayer Veronika, Brenzovics László, L. Balogh Béni és A. Sajti Enikő közöl egy-egy tanulmányt. Ezek közül L. Balogh Béni előadása az észak-erdélyi és a Dél-Erdélyben rekedt magyarokkal

foglalkozik. Szerzőnk azt emeli ki, mennyire ellentétes élményvilágban volt része a két régió magyar közösségének, és míg a Magyarországhoz visszakerültek megerősödtek optimizmusukban és önbizalmukban, addig a Romániánál maradt magyarok az „általános reményvesztettség állapotában“ maradtak. Ehhez ugyanakkor az is hozzájárult, hogy státusuk a német kisebbséggel szemben leértékelődött, és rengeteg megaláztatáson mentek keresztül.

A szocialista időszakot tárgyaló blokkot Földes György tanulmánya vezeti be *Magyarország és a határon túli magyarság 1948-1989* címmel. A Politikatörténeti Intézet volt igazgatója nemrég megjelent monográfiájára építve² a nemzetközi politikát éppúgy figyelembe veszi, mint a magyar külpolitika ideológiai alapjait vagy a szomszéd országok rendszerét és arculatát. A budapesti külpolitikának a határon túli magyarokkal szembeni viszonyulását kronologikusan tekinti át. Nézete szerint e külpolitika ugyan kritikával illelhető, ám a kisebbségi közösségek helyzetének romlásáért nem tehető felelőssé, és noha bizonyára nem tett meg mindent, de azért az évtizedek során sok eszközt és módszert kipróbált. Sikerre ezek nem vezettek. A szocialista blokkban Popély Árpád vázolja a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetét, Molnár D. Erzsébet foglalkozik a kárpátaljai magyarok életvilágával, míg Novák Csaba Zoltán a romániai magyarok negyven évét mutatja be. A délvidéki magyarok háború utáni és háború előtti életfeltételeit Vukman Péter vizsgálja. Molnár D. Erzsébet áttekintésében kiemeli Kárpátalja geopolitikai jelentőségét, a régió társadalom- és gazdaságpolitikáját, kitekint az ottani magyarok polgárjogi mozgalmára és a magyar-magyar kapcsolatokra. Összegzésében utal arra, hogy a magyar kisebbség lényegileg kettős diszkriminációtól szenvedett, egy oroszosítótól és egy ukrán nacionalistától. Novák Csaba Zoltán többszörösen tagolt tanulmányában mutatja be az erdélyi magyar kisebbség hányatott történetét, úgy, hogy sem a kulturális, sem a gazdasági fejlődést nem veszti teljesen szem elől. Ugyanakkor a kisebbséghez tartozó politikai és kulturális elit szerepvállalását, illúzióvesztését is legalább megemlíti. Tanulmánya végén utal az országban alkalmazott diszkriminációs technikák sokféleségére.

A rendszerváltás óta eltelt időszak bemutatását Bárdi Nándornak a budapesti kormányok magyarságpolitikáját tárgyaló tanulmánya kezdi. Bárdi egyrészt ismereti mindegyik kormány viszonyulását a szomszédos országok magyar kisebbségeihez az 1990-es kezdetektől egészen az Orbán-kormányokig, a magyarságpolitikának a nemzetközi viszonyokba való beágyazását, és így egy viszonyulás változását három évtized lefolyásán belül. E változás lényegét talán úgy lehet megfogni, ha szem előtt tartjuk, hogy míg az Antall-kormány számára világos volt, hogy a kisebbségek véleményének meghallgatása nélkül nem lehet róluk döntést hozni, addig az Orbán-kormányok 2022-re hatalmas anyagi összegek mozgósításával a kisebbségi eliteket maguktól függővé tették. Ezáltal csökkent a kisebbségi elitek

² Földes György: *Nemzet és hegemonia*. Budapest: Napvilág, 2021.

szerepe, amihez az is hozzájárult, hogy a budapesti magyarságpolitika nem szakpolitikai logikák szerint működik, hanem (a miniszterelnök mellett és alatt) egymással versengő csoportok alakítják azt. Bárdi tanulmányában kimutatja másrészt azt is, mennyire megnőtt a határon túli magyarok támogatása a magyar költségvetésben, mik a vitakérdések e támogatáspolitikán belül és hogyan illeszkedik e politika a magyar nemzetépítés folyamatába. A szlovákiai magyarság politikai stratégiáival ezek után Öllös László, az ukrajnai magyarokkal Fedinec Csilla, Erdéllyel Horváth István és a vajdasági kisebbségi magyarokkal Szerbhorváth György foglalkozik. Szerbhorváth áttekintésében visszanyúl a szocialista Jugoszlávia idejéig, a magyar kisebbség már akkortól számítható erodálásáig, bemutatja az 1990-ben beindult közösség-, párt- és társadalomszervezést, és kitér a délszláv háború hatására is. Mint e blokk legtöbb tanulmánya, Szerbhorváthé is a kisebbség negatív demográfiai folyamataira és az elvándorlás okozta alapvető problémákra hívja fel a figyelmet, hiszen „ez fogja meghatározni, hogy nemhogy újabb száz év múlva, de húsz-harminc év múlva majd miről beszélhetünk még“ (274.).

Végezetül a kötet utolsó blokkjából különlegesen érdemes Egry Gábor szövegét bemutatni, aki azon gondolkozik el, hogy „lehet-e a kisebbségtörténetből új, nagy történeti elbeszélés“-t létrehozni. Elvégre elégséges-e a kisebbségek történetét csupán az anyaországuk avagy a többségi nemzet történelmének függelékeként, kiegészítőjeként értelmezni? Nem kellene-e a kisebbségtörténetet önmagában művelni, vagy esetleg leválasztva a nemzeti történetírásról, nagyobb, kontinentális történetek, birodalmi históriák, illetve a globális és transznacionális történelem keretein belül írni és értelmezni? Ezen s hasonló megfontolásokon eltöprengve Egry egy léptékváltás mellett száll síkra, vagyis a kisebbségi csoportról való beszédmód helyett az egyéni viselkedés kutatását ajánlja. Azonkívül a (nemzet)állam új megközelítését tartja megfelelőnek, annak figyelembe vételét, kik és hogyan működtetik az államot, milyen módon kommunikál az adminisztráció a társadalommal. Mindezzel Egry lényegileg az eddig domináló kisebbségtörténet meghaladását kívánja, búcsúvétel az egyértelmű s nagy narratíváktól („kisebbség versus többség“, „anyaország – kisebbség – új ország“) és egy olyan kisebbségtörténetírást, amelyik dinamikusabb, inkább lokális szintű, és a hangsúlyt egyéni avagy csoportos mozgásterek és különböző szereplők kapcsolatrendszerének elemzésére helyezi.

Egry tanulmánya után ezen utolsó blokk többi szövege a szlovákiai magyar történetírást vizsgálja (Gaucsík István), az erdélyi magyar történetírás műhelyeivel (Fodor János) foglalkozik, illetve az erdélyi zsidók történetéről folyó kutatásokat (Gidó Attila) mutatja be. „Mi végre mindez?“ – teszi fel a jogos kérdést a kötetet záró tanulmányában Ablonczy Balázs. És újfent leszögezi azt, aminek természetesnek kellene lennie, ám hogy neki ezt le kellett írnia, bizonyítja, hogy sajnos sokak számára mégsem az: „Ezek a munkák nem a közvetlen döntéshozatalt segíthetik: [...] Történelmet nem azért írunk, hogy visszaszerezzük Hunyad vármegyét, háttéranyagot gyártsunk, vagy évfordulós beszédhez szállítsunk alapanyagot“.

(319.) Hanem Ablonczy is csatlakozik Egry Gábor megfontolásaihoz, és aláhúzza a nemzetközi szakirodalomhoz való csatlakozás szükségességét, vagyis a nemzetközi tudományos világ vérkeringésébe való bekapcsolódás fölöttébb szükséges mivoltát. Hogy ez (eltekintve néhány szerzőtől) elmaradt, azt felrója a magyar kisebbségtörténészeknek.

Valóban érdekes az a szerep, amit a magyar kisebbségtörténetírás a nemzetközi porondon játszik. Kétségen kívül áll, hogy a nemzetközi tudományos világ odafigyel rá, amennyiben eredményeit és eredeti meglátásait egy nyugati nyelven (is) ismerteti. Legjobb példa erre az az elismerés, hogy 2011 szeptemberében német kisebbségkutatók Bárdi Nándor, Török Zsuzsanna és e recenzió szerzőjének (németül és angolul publikált) kutatásai eredményei kapcsán tartottak konferenciát a „nemzeti kisebbségek politikai stratégiái“-ról.³ Ugyanakkor példának okáért Egry Gábor valóban évente publikál rangos angol nyelvű folyóiratokban kisebbségtörténeti témákról, és több éve kutatja a birodalmi átmenetek helyi lecsapódását egy transznacionális projekt keretén belül egy nemzetközi kutatócsoporttal.⁴ Ám az is megjegyezhető, hogy az említett német konferencián magyar kutató nem adott elő (így a magyar kisebbségről sem volt előadás), hogy Egry nemzetközi publikációi meglátásom szerint inkább a kivételt képezik, és komoly(abb) kisebbségtörténeti monográfia világnyelven Hunyadi Attila 2016-os publikációja óta a recenzens tudomása szerint nemigen jelent meg.⁵ (Hogy a kisebbségtörténet magyar művelőinek szintén szükséges [lenne] a releváns nemzetközi szakirodalmat beépíteni munkásságukba, magától értetődő, és csak zárójelben jegyzem meg.)

Mit ad e kötet (újat) az olvasónak? Egy hagyományos, hasznos és a nagyközönség számára tanulságos áttekintést és összefoglalást a magyar kisebbségek első száz évéről – madártávlatból. Vagyis fejezetekre és korszakokra lebontva egy-egy bevezetést az illető kisebbség történetének egy-egy szakaszába. Lévén, hogy a legtöbb tanulmány az előadott szöveg szerkesztett, lábjegyzetekkel ellátott és legfennebb itt-ott kibővített változata (a tanulmányok átlaghossza 12–14 oldal), a szerzők részletekbe nem bocsátkozhattak. Mivel a konferencia egy évszázadot és négy ország kisebbségének történetét kívánta áttekinteni, és szinte harminc előadás hangzott el, érthető módon egy sor részkérdés meg sem említődött. Persze könnyű lenne hiányolni például a gazdaság-, irodalom-, szellem-, avagy mentalitástörténetet és felróni a politikaközpontúságot. A kisebbségek kisebbségei (zsidók, romák, melegek stb.), a nők úgyszintén nincsenek reprezentálva, avagy a kisebbségek

³ Beer, Mathias –Dyroff, Stefan (Hrsg.): *Politische Strategien nationaler Minderheiten in der Zwischenkriegszeit*. München: De Gruyter, 2013. [Buchreihe der Kommission für Geschichte und Kultur der Deutschen in Südosteuropa 42].

⁴ Egry tanulmányait mind felsorolni lehetetlen lenne; lásd m2.mtmt.hu/api/author/10012760.

⁵ Hunyadi, Attila: *Cooperative networks in Transylvania belonging to Hungary and Romania: Nation-building and modernization by cooperatives in Transylvania as part of Hungary (1867–1918) and Romania (1918–1940)*. Saarbrücken. 2016.

emigráns közösségei (vajdasági magyarok mint nyugat-európai munkavállalók stb.). A kisebbségi-többségi viszonyról is alig-alig, inkább elvétve és főleg az utolsó blokkból tudunk meg valamit. Személyekről, személyes viszonyrendszerekről, informális kijárási helyzetekről, közvetítő emberekről és viszonyokról, a hétköznapiak lokális működéséről (és működtetőiről) semmit sem tudunk meg. Figyelembe véve, hogy a konferencia 2022-ben volt, vagyis az orosz–ukrán háború kitörése után, felmerülhet a kérdés, nem kellett volna-e a háború implikációit a kisebbségi kérdést illetően (illetve erősebben) tematizálni. Ám ugyanakkor az is világos, hogy egy olyan, részletekbe menő kötet, amely mindezt figyelembe vette volna, nagyobb előkészítést és konferenciát igényelt volna. Mégis e hiányosságok világitanak rá a fennebb említett Bárdi–Fedinec–Szarka-kötet hiánypótló mivoltára és arra, mennyire megfontolandó Egry mondanivalója a kisebbségtörténet jelenlegi állásának és domináló narratíváinak meghaladásáról.